

НОВА КОНТРАСТИВНА СИНТАКСА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

Aleksander Kiklewicz, Małgorzata Korytkowska, Julia Mazurkiewicz-Sułkowska, Agnieszka Zatorska, Tatiana Ramza, *Podstawowe struktury zdaniowe współczesnych języków słowiańskich: białoruski, bułgarski, polski*. Redakcija naukowa: A. Kiklewicz, M. Korytkowska. Olsztyn, 2010, 448 str.

1.0. У синтаксичким истраживањима, као и у проучавању језичког знака у целини, лингвисти полазе од општег приступа који ће одредити ток описа структуре – од форме ка садржају или од садржаја ка форми. Правац од садржаја или функције реченице ка њеној форми намеће се као доминантан у другој половини 20. века, када лингвистика у спрези са другим научним дисциплинама настоји да одреди суштину човека као ствараоца. Човекова креативност испољава се у конституисању мноштва иманентних знаковних система од којих сваки има посебну структуру и функције. Продирање у логику реченице, са једне стране, и поређење формалних модификација истог дубинског садржаја у различитим језицима, са друге, доприноси разоткривању стваралачких потенција човека у целини.

Који год принцип да се одабере, биће једностран, јер одсликава или поглед реципијента који преко форме настоји да декодира семантику поруке, а у коначној инстанци и говорникову интенцију, или поглед адресанта који, полазећи од конкретне намере, прибегава одређеном логичком моделу и реализује га у складу са нормом свог језика. Поставља се питање: да ли је могуће конципирати проучавање реченице тако да се истраживач не поистовети са једним од учесника у комуникацији и успе да укаже на спрегу између логичке, пропозиционално-семантичке структуре и њене граматикализације, на узајамну условљеност формално-граматичке типологије

синтаксичких структура и дубинске семантике предиката. На то питање одговорио је потврдно истакнути пољски лингвиста Станислав Каролак (1931–2009). Он је дошао на идеју да пореди категорије предиката које се одређују на основу комбинаторних потенција у односу на конституенте (complements) – именске групе које су конотиране њиховим лексичким значењем. Таква анализа истовремено се врши на три нивоа – логичком, семантичком и формалном. На логичком нивоу разматрају се реченице са предикатима разврстаним у четири типа – двоаргументским и троаргументским нижег реда и двоаргументским и троаргументским вишег реда, који се формално могу приказати на следећи начин: $P(x, y)$, $P(x, q)$, $P(p, y)$, $P(p, q)$ и $P(x, y, z)$, $P(x, y, r)$, $P(x, q, z)$, $P(x, q, r)$, $P(p, y, z)$, $P(p, y, r)$, $P(p, q, z)$, $P(p, q, r)$, где је P – пропозиција, x, y, z су предметни аргументи, а p, q, r – пропозиционализовани аргументи.

Формални ниво репрезентације синтаксичке грађе заступљен је експликативним моделима који садрже реализационе категорије предиката и конституената: глаголске предикате првог (V) и другог (W) реда, именске групе, тј. лексичке репрезентанте предметних аргумената (U_x, U_y, U_z), предикате који су садржани у инфинитивном (VI, WI) или девербативном (NV, NW) облику, нулте облике предиката и аргумената – контекстуалне ($\theta_x, \theta_y, \theta_z, \theta_p$) и без контекста ($\emptyset_x, \emptyset_y, \emptyset_z, \emptyset_p$). За сваки тип пропозиционалних структура одређује се скуп забележених експликативних модела.

Типолошку особеност сваког словенског језика чине, по Станиславу Каролаку, такве површинске карактеристике глаголске комбинаторике, као што је парадигма категорија унутрашњег предиката ($V, W, VI, WI, NV, NW, \emptyset_p, \theta_p, NV_{part}, NW_{part}$) и ограничења која проистичу из семантике глагола у вези са реализацијом нултог предиката (без контекста) другог и трећег аргумента.

Осим тога, модел предвиђа и семантичку типологију предиката полазећи од аспектуалних карактеристика. Разликује се шест аспектуалних типова: континуални, моментални, инхоативни, резултативни, терминативни и хабитуални. Један од задатака описа састоји се у томе да се одреде регуларне подударности између аспектуалних типова и типова комбинаторике предиката, пре свега у погледу реализације без контекста нултог другог и трећег аргумента.

Четврти параметар описа обухвата поређење валентних категорија глагола. Свака валентна категорија обухвата глаголе са заједничким могућностима површинских трансформација.

Овај сложен вишеаспекатски логичко-семантички опис примењен је у току пројекта *Упоредна синтакса словенских језика грује*

йоловине 20. века, који је Станислав Каролак водио као председник Међународне комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика. Пројекат је окупио лингвисте из 11 словенских земаља и требало је да резултира истоименом монографијом.

Таква монографија се појављује 2010. године, додуше са закашњењем и у нешто измењеном облику, али првенствено заслугом њених аутора – Александра Киклевича, Малгожате Коритковске, Јулије Мазуркјевич-Сувковске, Агњешке Заторске и Татјане Рамзе, који су посветили своје истраживање базних реченичних структура у белоруском, бугарском и пољском језику, идејном творцу пројекта – Станиславу Каролаку.

2.0 Монографија се састоји од белешке аутора (9–12), уводног дела, који су потписали научни уредници монографије Александар Киклевич и Малгожата Коритковска (13–40); списка глагола (41–110); базе података (11–314); лингвистичке анализе података (315–340) и анекса, који садржи студије А. Киклевича и М. Коритковске посвећене разматрању појединих теоретских питања синтаксе предиката, али и друге лингвистичке проблематике (345–448).

У уводном делу аутори излажу суштину Каролакове семантичке теорије предиката и указују на чињеницу да се модел који се нуди у овој монографији разликује од потоње у појединим аспектима. По мишљењу аутора, нови модел је оптималнији у погледу његове примене у контрастивном опису словенских језика. Измене у односу на поменути теорију се састоје у следећем: 1) одустало се од описа тзв. пропозиционалних шема које у Каролаковој теорији имају значајно место, као и од одређивања валентних класа предиката; 2) уведени су нови аспекти дескрипције: а) семантичка типологија глагола (уместо семантичке типологије предиката), која доприноси уочавању корелације између валентних својстава глагола и њихових таксономских лексичко-семантичких карактеристика; б) реченичне шеме, које допуштају приближавање модела традицији дескриптивне граматике и тиме, како тврде аутори, отварају веће могућности за контрастирање генетски сродних језика (стр. 17).

Истраживање је спроведено на корпусу од 198 аутосемантичних глагола, изабраних из пољског језика на основу фреквентног речника. Уколико се радило о полисемантима чија су различита значења утицала на валентна својства глагола, рачунало се да се ради о различитим синтактемама. На пример, глагол *о̄йворити* може да функционише као двовалентни глагол са предметним аргументима

(*Иван је оїворіо ірозор*) или двоаргументни предикат са једним предметним и једним пропозиционализованим аргументом (*Иван је оїворіо рачун у банци*). У наведеним примерима су реализоване две различите синтактеме глагола *оїворііти*. На тај начин је регистар од 198 глагола проширен на 345 глаголских синтактема. Као одговарајући корпус у белоруском и бугарском језику биле су одабране глаголске синтактеме еквивалентне пољским. У овом случају еквивалентност синтактема представља неопходан предуслов истраживања јер, уколико би се пошло од најфреквентнијих глагола у сва три језика, могло би се десити да се регистри не подударе, а тиме би се измакла основа за поређење. С друге стране, приликом одређивања еквивалентна аутори су понекад за две синтактеме једног пољског глагола наводили два различита глагола у белоруском и бугарском језику. Рецимо, као еквиваленти синтактеме пољског глагола *bać się* 'бринути се' у белоруском и бугарском језику наведени су глаголи *непакоіцца, безпокоя се* (стр. 41), мада се глаголи *баяцца, страхувам се* свакако могу наћи и у тим језицима у значењу 'бринути се', уп. белор. *Школьная адміністрацыя байцца за свае пасады*; буг. *Аз се страхувам за живота си*, као и у српском – *Плашим се за њено здравље* или руском – *Я очень боюсь за сына*, односно украјинском – *Я боюсь за свою сім'ю*. Могло би се рећи да употреба глагола *ілашиіти се* са семантичком структуром $P(x, q)$ у значењу 'бринути се' представља словенску универзалију, те није потребно да се проналазе други еквиваленти у белоруском и бугарском језику.

Аутори напомињу да се приликом анализе глаголски облик посматра само у индикативу, тј. не узимају се у разматрање примери у којима се синтаксичка структура додатно оптерећује другим планом модалне природе (императив, оптатив, интерогатив).

Као корпус из којег су ексцерпирани примери наводе се текстови следећих функционалних стилова: 1) књижевно-уметничког; 2) публицистичко-информативног; 3) публицистичког; 4) пословног; 5) научно-техничког; 6) разговорног. Поједини примери су били конструисани од стране самих истраживача. Неопходно је напоменути да се у тексту монографије не наводе извори примера, те је тешко закључити који су примери конструисани, а који су потврђени у корпусу. У појединим случајевима, када су примери мање типични, попут белор. *Тым, што маніфестанты прайшли на праспекце Незалежнасці, фронт наказаў, што ён мае падтрымку моладзі* (стр. 329) упућивање на извор би ипак добро дошло.

У уводном делу се такође излаже семантичка типологија према којој се глаголи разврставају на терминативне (резултативне) – радње

и процесе и нетерминативне (нерезултативне), који обухватају стања и релације (20–21). Даље се ова дихотомија своди на уочавање у семантичкој структури глагола присуства, односно одсуства, каузативног предиката. Са тог аспекта у прву групу глагола (у чијој семантичкој структури постоји каузативни предикат или пак каузативна сема) спадају: глаголи из сфере физичког утицаја на објекат (1.1): *годирнуџи*, *џомериџи*, *ошиџетиџи*, *униџиџи* или стваралачке делатности – креативне и репродуктивне; психичке активности (1.2): *измислиџи*; друштвене сфере (1.3): *џовредџи некој речју* (мада у овом случају видимо глагол из прве групе у метафоричком контексту); вербалне делатности (1.4): *информисаџи*; узајамних односа (1.5): *изазиваџи*, *имџилицираџи* итд.; функционалне сфере (1.6): *односиџи се* и сл. Други тип глагола, чија семантика искључује каузативни предикат, обухвата физичку сферу, тј. глаголе кретања (2.1); процесе, стања и физичке, односно биолошке, карактеристике (2.2): *звучаџи – зазвучаџи*; *џамнеџи – џоџамнеџи*, *џењаџи се* у значењу *Пуџ се џење џоре* и сл.; егзистенцијална стања и процесе (2.3): *џосџојаџи*; *несџајаџи – несџаџи*; глаголе трајања у времену (2.4): *заузџи* у смислу *Посао је заузео цело јуџро*; глаголе из функционалне сфере (2.5): *носиџи – Иван носи шеџир*; из сфере психичке делатности (2.6): *мислиџи – џомислиџи*, *жеџеџи – џожеџеџи*, *џлашиџи се – уџлашиџи се* итд.; друштвене сфере (2.7): *друџиџи се*; вербалне сфере (2.8): *џовориџи*, *џонављаџи*, *реџиџоваџи*; сфере узајамних односа (2.9): *развиџоваџи се*; поседовања (2.10): *имаџи*, *џосеџоваџи*, *изџубиџи*.

Типологија пропозиционалних структура у потпуности је презета из теорије Станислава Каролака. Доследно су издвојени предикати са једним, два или три аргумента нижег и вишег реда, тј. предикати са предметним и пропозиционализованим аргументима. Шеме које одсликавају валентне карактеристике предиката – тзв. експликативне шеме, такође одговарају Каролаковим експликативним моделима, с тиме што се лексички репрезентант аргумента не обележава U, већ N. Ако је предметни аргумент експонент аргумента унутрашњег предиката, уведен је симбол N_{ap} , N_{aq} , N_{ar} који указује на појаву својеврсног цепања пропозиционализованог аргумента: један његов део – предметни аргумент унутрашњег предиката, износи се на позицију аргумента спољног предиката. Тако у реченици *Иван се џлаши модриџа* именица *модриџа* N_{bq} је други аргумент нултог унутрашњег предиката, нпр. *Иван се џлаши да ће му неџиџо/неко осџавиџи модриџе на џелу*. Аутори напомињу да не обележавају попуњеност контекстуалне позиције аргумента и кореференцију

аргумената спољног и унутрашњег предиката, као што је било раније предвиђено у моделу С. Каролака.

Последњи ниво описа представљају шеме реченица, где се показује какве површинске структуре са конкретним аргументом у одређеном падежу, са предлогом или без предлога, одговарају пропозиционалним моделима у сваком од језика. Тиме је модел описа заокружен. На примеру конкретног глагола он изгледа овако:

CIESZYĆ SIĘ

[глагол из сфере психичке делатности]

Пропозиционална структура: P (x, q)

Експликативни модели

примери

и реченичне шеме:

$VN_x, V_q...$

$VN_{nom}, (Pron) Con V...$

Adam się cieszy, że jest pogoda.

$VN_x, NV_q...$

$VN_{nom}, N_{instr}...$

Cieszę się powodzeniem moich dzieci.

$VN_{nom}, Praep N_{gen}...$

Książkiewicz cieszy się z ciąży swojej żony.

$VN_x, \emptyset_q...$

VN_{nom}

Ania już nie jest smutna, cieszy się.

$VN_x, N_{aq}, \emptyset_q...$

$VN_{nom}, N_{instr}...$

Kasia cieszyła się nową zabawką.

$VN_{nom}, Praep N_{gen}...$

Colin Farrel cieszy się z dziecka.

Полазећи од предоченог модела у даљем раду се описују сви глаголи из регистра, и то са два аспекта: прво, као лексичке јединице, у поглављу *Списак глагола*, када се наводи само њихова семантичка структура и одређује семантичка класа глагола, а затим, као предикати, у поглављу *База њогайака*. При томе се прво паралелно наводе експликативни модели и реченичне шеме за пољски и белоруски корпус, а затим посебно за бугарски. Ту видимо једну дозу недоследности јер, без обзира на већи степен различитости шема у бугарском језику, требало би да се оне дају паралелно са пољским и белоруским, што би умногоме олакшало праћење грађе.

3.0 Занимљив део монографије представља лингвистичка интерпретација изложеног чињеничног материјала. Закључци се излажу посебно за сваки ниво анализе, поткрепљени су статистичким подацима смештеним у прегледне шеме и графиконе. Када је у питању логички ниво анализе, аутори закључују да су најбројније синтак-

теме у сва три језика двоаргументне (70% свих синтактема), док су на другом месту троаргументни предикати (22%), а једноаргументни су најмање заступљени у сва три језика (8,4%). Ова чињеница наводи ауторе на закључак да се и на тај начин на синтаксичком нивоу потврђује бинарна структура језичке слике стварности. У пропозиционалним структурама двоструко се реализује семантичка хијерархија: с једне стране, на релацији предикат – аргумент, а, с друге, на релацији „први аргумент (најчешће агенс, субјекат стања итд.) – други аргумент (најчешће пацијенс).

Када се ради о природи аргумената, истраживачи констатују чињеницу да је предметни аргумент скоро обавезан у структури предиката – уколико је предикат двоаргументни, први аргумент је предметни, а други може да буде предметни или пропозиционализовани. Ако је у питању троаргументни предикат – или су сва три аргумента предметна или су предметни аргументи на првој и другој позицији, а трећи је пропозиционализовани. Полазећи од наведених података закључује се да у семантичкој структури језика предњачи састав аргумената, ослоњен на принцип доминантности предметних аргумената над пропозиционализованим, што донекле потврђује когнитивистичку тезу о феноменолошкој основи језичке концепције стварности (стр. 319).

Анализа семантичких класа глагола показала је да међу каузативним предикатима доминирају глаголи из сфере физичке радње који описују премештање објекта или деловање на објекат, као и из сфере креативне и репродуктивне делатности. У ту класу спада 20,3% свих анализираних синтактема. Одмах иза њих следе каузативни предикати из сфере вербалне делатности – 22,4%. Свакој од ових група одговара одређена пропозиционална структура: глаголи из сфере физичке делатности најчешће имају структуру $P(x, y)$ или $P(x, y, z)$, тј. у питању су двоаргументни или троаргументни предикати са предметним аргументима. Глаголи вербалне делатности су претежно троаргументни са трећим пропозиционализованим аргументом – $P(x, y, r)$. Међу некаузативним предикатима предњаче глаголи из сфере психичке и функционалне делатности са другим пропозиционализованим аргументом или егзистенцијални са семантичком структуром $P(x, y)$ или $P(p)$ са једним пропозиционализованим аргументом.

Поређење експликативних шема показује да су одређени пропозиционални модели стилистички ограничени. На пример, модел $P(p, q)$ је типичан за научни или пословни стил (уп. у српском *To*

миіо іїице іевају значи га је сїиіло іролеће). Са аспекта контрастивне анализе занимљив је закључак да су пропозиционалне структуре типа $P(x, q)$ са тзв. расцепљеним пропозиционализованим аргументом (тип експликативне шеме $VN_x N_{aq} V_q \dots$ – *Maria miślala o nim, że jest uczciwy*) чешће у пољском језику, док су у белоруском теоретски могуће, али звуче натегнуто. С друге стране, у бугарском језику су природне структуре са предметним експонентом пропозиције, попут: *Забелязях га да паркира колата на тротоара* које представљају реликт конструкције *accusativus cum infinitivo*. У овом случају у пољском и белоруском језику на месту бугарске конструкције *ga* + презент не може да се нађе инфинитив. Дакле, експликативне шеме са расцепљеним пропозиционализованим аргументом, чији је један део изражен предметним аргументом главног предиката, природне су у бугарском језику, у белоруском су реткост, док је пољски језик негде на средини када је њихова заступљеност у питању.

4.0 Језичка грађа коју су аутори монографије скупили и обрадили, представља драгоцен материјал за даља лингвистичка истраживања. Ову чињеницу потврђују инспиративне студије смештене у анексу. Рецимо, у поглављу о такозваним прикљученим члановима (адјунктима) који не спадају у семантичке аргументе предиката (345–362) А. Киклевич разматра проблем формалних, трансформативних, дијалошких и семантичких показатеља обавезности/необавезности елемената семантичке структуре реченице. Поставља се питање о статусу нултих аргумената у структури генеричких реченица, попут *Иван іева*. Са аспекта генеричких израза издвајају се два типа реченица: а) реченице са редукованом формално-синтаксичком структуром и б) реченице са допуњеном формално-синтаксичком структуром. Рецимо, *Иван іева* спада у први тип, док *Иван мноіо чїїа* припада другом. Други тип, по правилу, садржи синтактему са компензационом функцијом која је најчешће изражена прилогом (нпр. *мноіо*) или предлошко-падежном локативном конструкцијом: *Иван чїїа на ііераси*. Поставља се ипак питање у којој је мери генерички карактер реченице условљен хабитуалношћу предиката. На основу изложене анализе не може се закључити да ли аутор посматра хабитуалност предиката као контекстуални тип имперфективног глагола или као аутономну семантичку класу предиката која условљава структуру реченице и допушта присуство адјункта у њеној структури.

У центру пажње студије М. Коритковске и А. Киклевича о компресији у процесу експликације пропозиционалних структура (363–

382) нашли су се процеси прономинализације (нпр. *Выбух перасця-рог Адама ад паездкі*) или цепања пропозиционализованог аргумента, када се у структуру главног предиката износи предметни експонент пропозиције унутрашњег предиката (*Книга сведчыць пра аўтара*). У последњем примеру именице *книга* и *аўтар* су предметни експоненти нултих предиката који се појављују у развијеном моделу исте реченице: *Тое, як напісана книга, сведчыць пра тае, хто яе аўтар*. Из наведеног следи да аргументи *книга* и *аўтар* указују на компресију семантичке структуре са два пропозиционализована аргумента типа $P(p, q)$.

Слична питања М. Коритковска разматра у студији о семантичкој структури предикатора и попуњавању аргументске позиције у бугарском и пољском језику (389–403), као и у поглављу о опису категорије каузативности и начинима њене реализације у бугарском и пољском језику (405–429).

На крају анекса налази се рад А. Киклевича о семантичкој структури језичких израза заснованих на предикатима страха, у којој аутор спаја семантичку теорију предиката С. Каролака и теорију концептуалне метафоре Џ. Лејкофа и М. Џонсона, илуструјући сличности и разлике у концептуализацији страха у пољском, руском и немачком језику. Неопходно је напоменути да се семантичка теорија предиката С. Каролака и раније примењивала у радовима о концептуализацији емотивног стања у словенским језицима, што наводи на закључак да се овај модел, ма колико деловао формалистички на први поглед, има велику перспективу примене у многим областима лингвистичких истраживања.

Монографија није написана са задатком да се опишу сви типови пропозиционалних структура у разматраним словенским језицима. Њен циљ је да истакне вредност модела и да илуструје његову ефикасност и погодност за будућа лингвистичка истраживања. У том погледу аутори указују на целу палету његове евентуалне примене – од једнојезичних и контрастивних лексикографских описа глагола чија би се спојивост прегледно илустровала помоћу експликативних и реченичних шема до когнитивнолингвистичке анализе.

Људмила Појовић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* ljudmilapopovic@yahoo.com